

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA BOLALAR ADABIYOTI VA XALQ ERTAKLARINING AHAMIYATI

Farg'ona davlat texnika universiteti o'qituvchisi
f.f.f.d (Phd) **Teshebayeva L.R.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar adabiyoti, xususan o'zbek va ingliz xalq og'zaki ijodining yorqin namunalaridan biri bo'lgan xalq ertaklarining yosh avlod tarbiyasidagi muhim o'rni haqida so'z yuritiladi.

Аннотация Аннотация: В данной статье рассматривается детская литература, в частности, важная роль народных сказок — одного из ярких примеров устного народного творчества узбекского и английского народов — в воспитании подрастающего поколения.

Annotation: This article discusses children's literature, focusing on the important role of folk tales — a vivid example of the oral traditions of Uzbek and English peoples — in the upbringing of the young generation.

Kalit so'zlar: tarbiya, ertak, syujet, estetik did, folklore, alla, qo'shiq, xalq og'zaki ijodi, realizm, doston, rivoyat, afsona, maqol, matal, kitob.

Ключевые слова: воспитание, сказка, сюжет, эстетический вкус, фольклор, колыбельная, песня, народное устное творчество, реализм, дастан, предание, легенда, пословица, поговорка, книга.

Key words: education, fairy tale, plot, aesthetic taste, folklore, lullaby, song, oral folk art, realism, dastan (epic), legend, myth, proverb, saying, book.

Bolalar adabiyoti so'z san'ati va tarbiya vositasidir. Kichkintoylar uchun yoziladigan har qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos, kitobxonlar qalbida o'y-fikrlar uyg'otadigan, yorqin obrazlarga boy, yuksak g'oyalarga, ulkan va porloq ishlarga ilhomlantiradigan bo'lishi zarur. Eng muhimi, mavzular tushunarli, sodda va qiziqarli tilda ifodalanishi kerak.

Bolalar adabiyoti yoshlarni imon-e'tiqodli kishilar sifatida va vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda mustaqil mamlakatimizning qudratli qurolidir. Kitob bolaning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, xarakterini tarbiyalaydi. Ilm-fanga muhabbatini oshiradi.

Bolalar adabiyotining yana bir xususiyati uning harakatga boyligidir, undan bolalar adabiyotida syujetga bo'lgan talab ham kelib chiqadi [1].

Folklor hamma zamonlarda ham ijod sarchashmasi hisoblanib keladi. Shuning uchun ham, insoniyat alla, qo'shiqlar, afsonalar, ertak va dostonlarda o'zining yuksak orzu-umidlari, zavq-shavqi-yu kurashlarini ifodalagan. Xalq og'zaki ijodi o'zining mazmunan rang-barangligi, yuksak g'oyalar bilan yo'g'rilganligi, xalq turmushi, mehnati, xullas, xalq hayotining barcha tomonlari bilan uzviy bog'liqligi bilan ham g'oyatda e'tiborlidir. Bolalar folklori ko'pincha kattalar tomonidan ijod qilinadi (alla), ba'zi hollarda bolalar o'z o'yinchoqlari asosida o'zlari ham alla, qo'shiq va ovutmachoqlar to'qiydilar. Bularning hammasi bir bo'lib faqat yaxshi tarbiyani targ'ib qiladi. [2]

Bolalar adabiyoti –bolalar va o‘smirlar uchun yaratilgan badiiy, ilmiy, ilmiy-ommabop va publitsistik asarlar majmui. Bularning asosiy qismini badiiy asarlar tashkil etadi. Jahon xalqlari, shu jumladan o‘zbek xalqi bolalar adabiyoti tez aytish, topishmoq, o‘yin qo‘shiqlari, rivoyat, afsona, ertak, maqol, masal va doston singari aksariyat qismi bolalarga mo‘ljallab yaratilgan og‘zaki ijod namunalaridan boshlanadi. Bolalar adabiyotini bevosita bolalarga mo‘ljallab yaratilgan va aslida bolalarga mo‘ljallanmagan bo‘lsa-da, keyinchalik bolalar adabiyotiga o‘tib qolgan asarlarga ajratish mumkin.

Ertak –xalq og‘zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to‘qima va uydirmaga asoslangan sehrli-sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan, nasr shaklida yaratilgan. M. Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida *etuk* shaklida uchraydi va biror voqeani og‘zaki tarzda hikoya qilish ma‘nosini bildiradi. Ertak Surxondaryo, Samarqand, Farg‘ona o‘zbeklari orasida matal, Buxoro atrofida tuman va qishloqlarda *ushuk*, Xorazmda *varsaqi*, Toshkent shahri va uning atrofida *cho‘pchak* deb ataladi. Ertak hayot haqiqatining xayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea va harakatlarning ajoyib va g‘aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g‘ayritabiiy jasorati bilan folklorning boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydirma muhim mezon bo‘lib, syujet voqealarining asosini tashkil etadi, syujet chizig‘idagi dinamik harakatning konflikt yechimini ta‘minlaydi. Uydirmalarning turli xil namunalari ta‘limiy-estetik funksiyani bajaradi, janr komponenti sifatida o‘ziga xos badiiy tasvir vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Uydirmalar voqea va hodisalarni hayotda bo‘lishi mumkin bo‘lmagan yoki mavjud bo‘lgan hodisalar tarzida tasvirlaydi.

Xayoliy va hayotiy uydirmalarning ishtiroki, syujet chizig‘ida tutgan o‘rni va vazifasiga ko‘ra, ertakni 2 guruhga –xayoliy uydirmalar asos bo‘lgan ertak, hayotiy uydirmalar asos bo‘lgan ertaklarga bo‘lish mumkin[4]. Xayoliy uydirmalar asosidagi ertak syujeti mo‘jizali, sehrli; hayotiy uydirmalarga asoslangan ertak syujeti esa hayotiy tarzda bo‘lib, unda real voqea-hodisalar tasvirlanadi. Ertakda, asosan, uch maqsad hikoya qilinadi. Birinchisida ideal qahramonning jasorati, yovuz kuchlarga qarshi chiqib, xalq manfaatini himoya qilishi, ikkinchisida, asosan, bosh qahramonning o‘zga yurt malikalariga yoki parizodlariga oshiq bo‘lib uylanishi, kasalga dori topishi, ajdar va devlar olib qochgan kishilarni ozod qilishi, uchinchisida esa adolatsizlikka, zulmga qarshi chiqishi kabi maqsadlar bayon qilinadi. Birinchi maqsad pahlavonning faol harakati va g‘ayritabiiy kuch-qudrati bilan amalga oshsa, ikkinchi maqsad passiv qahramonga yordam beruvchi tilsim vositalari yordamida, uchinchi maqsad esa bosh qahramonning aql-idroki, tadbirkorligi bilan amalga oshadi.

Ertaklar qadim zamonlardan beri og‘izdan og‘izga, avloddan avlodga o‘tib, saqlanib kelayotgan xalq og‘zaki ijodiga xos keng tarqalgan janrlardan biridir. Ertaklar bolalar folkloristikasining alohida janri sanalib, o‘ziga xos qator xususiyatlari bilan boshqa janrlardan farqlanadi. Shu bilan birga, turli xalqlarga xos ertaklar ham o‘z xususiyatlariga ko‘ra farqlanishi mumkin[5].

Tilshunoslar T.Kuznetsova va O.Orlovalar XX asr birinchi yarmi AQShda yaratilgan ertaklarni tahlil qilar ekanlar, fantaziya va realizmning o‘zaro uyg‘unligi ko‘plab AQSh yozuvchilari uchun xos ekanligini, bunda haqiqiy hayot va sehrli

olam o‘zaro birlashishi, va bu xususiyat ko‘proq o‘smirlar adabiyotiga xos ekanini qayd etishadi. Shuningdek, mualliflar Yevropa, xususan, Buyuk Britaniya folkloriga asoslangan Yevropa adabiyotida ertaklarning fantaziya asosiga qurilishi, ularda realizm ko‘zga tashlanmasligini ham qayd etib, shu orqali Yevropa va AQSh ertaklarini o‘zaro farqlaydilar[3].

Bolalar adabiyoti yosh avlodni ma‘naviy yetuk, vatanparvar, bilimdon va ezgulik tarafdori bo‘lib kamol topishida muhim tarbiya vositasidir. U bolaning dunyoqarashi, tafakkuri va estetik didini shakllantiradi. Ayniqsa, bolalar adabiyotining harakatga boyligi, qiziqarli syujetlarga ega bo‘lishi ularni kitob o‘qishga, o‘rganishga undaydi. Xalq og‘zaki ijodi, xususan, ertaklar bolalar adabiyotining ajralmas qismidir. Ertaklar orqali bolalarga ezgulik, adolat, jasorat, aql-idrok kabi ijobiy fazilatlar singdiriladi. Uydirma va xayolot asosidagi syujetlar bolalar tasavvurini boyitadi, ularni katta orzular sari ilhomlantiradi.

Adabiyotlar

1. Элмуратова Н.Х. Болалар бадий адабиётининг ривожланиши// <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalar-badiiy-adabiyotining-rivozhlanishi>
2. Jumaboyev M. O‘zbek va chet el bolalar adabiyoti. –Toshkent, 2002.
3. Kuznetsova T., Orlova O. Us fairytales of the first half of the 20th century: constructing the national (stylistic and plot peculiarities)//УДК 821.111(73)-343.4. DOI 10.26170/FK20-03-14. ББК III383(7Coe)-45. ГПНТИ 17.07.31. Код БAK 10.01.03
4. Propp, Vladimir. Morphology of the Folktale. 1927. Ed. Louis A. Wagner. Austin: University of Texas Press, 1968. Print.
5. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-b/bolalar-adabiyoti-uz/>